

TÜRKİYE'DE SERBEST BÖLGELER

Free Zones in Turkey

Dr. Süheyla ÜÇİŞİK*

ÖZET

Uluslararası rekabetin kıyasıya bir hal aldığı dünya ticaretinin % 20'si serbest bölgelerden gerçekleşmektedir. Ülkenin siyasi ve ekonomik sınırları içinde olmakla beraber gümrük sınırları bakımından dışında kabul edilen serbest bölgeler kurma fikrinin geçmişi ülkemizde eskiye dayanmakla birlikte uygulanması yenidir. 1985 yılında çıkarılan 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'nun verdiği teşvik ve avantajlarla birlikte Türkiye'de serbest bölgeler sayısı 15'e ulaşmıştır. Önceleri hem alt hem üst yapıların tamamı devlete ait olurken, bugün mülkiyetinin tamamı özel şirketlere ait serbest bölgeler faaliyete geçmiştir.

Ülkemizde serbest bölge uygulamalarının geçmişi kısa olmasına rağmen önemli bir mesafe kaydedilmiştir. Bütün Avrupa'da serbest bölge sayısı 11 iken Türkiye'de bugün 15'e ulaşmıştır. Bölgelerimizdeki dış ticaret hacmi de sürekli olarak artış kaydetmiştir. 1997 yılı sonu itibarıyla 5,5 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, 1998 yılında % 40'lık bir artışla 7,7 milyar dolara çıkmış ve böylece o yılın toplam ticaret hacmi içinde % 10'luk paya sahip olmuştur. Gelecek yıllarda da serbest bölgelerin hem sayılarının, hem de dış ticaret hacmindeki paylarının giderek artacağı düşünülmektedir.

ABSTRACT

Under circumstances in which cutthroat international dominates, 20% of the global trade are realized through free zones. Establishing free zones, which are located within the physical country borders but regarded as abroad in terms of customs, has been considered long ago in Turkey. However, they have been started to run recently. Thanks to the incentives and advantages provided by the law code 3218 regarding free zones which was passed in 1985, the number of the zones in Turkey has reached to 15. While, at the beginning, both the infrastructure and the management were possessed by the government, many privately owned free zones have come into existence today.

Although the free zones are rather new in Turkey, a good deal of development in this area occurred rapidly. While the total number of the free zones in

*Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi, Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi

Europe is only 11, this number has reached to 15 in Turkey. The trade capacity in these free zones has been increasing consistently, as well. It indeed has increased 40 percent to 7.7 billion dollars in 1998 as compared to 5.5 billion dollars as of the end of 1997. Thus, the free zones constitute 10 percent of the total foreign trade. It is expected, in a few years, that the number of the free zones and their share within the total foreign trade will continue to grow.

GİRİŞ

Serbest bölgeler ülkenin siyasî sınırları içinde olmakla beraber gümrük hattı dışında sayılan, ülkede geçerli ticarî, malî ve iktisadî alanlara ilişkin hukukî ve idarî düzenlemelerin uygulanmadığı veya kısmen uygulandığı sınaî ve ticarî faaliyetler için daha geniş teşviklerin tanındığı ve fizikî olarak ülkenin diğer kısımlarından ayrılan yerlerdir.¹

Dünyada serbet bölgelerin ortaya çıkış nedenlerinin başında ülke ekonomilerinin dışa açılma isteği gelmektedir. Özellikle sosyal haktan yoksun ucuz ve bol işgücünün varolduğu ülkeler, daha küçük parçalara ayrılmış üretim sürecinin, daha düşük ücretlerle karşılanmasında hedef teşkil etmişlerdir. Ulaşım ve iletişim teknolojisinin de ilerlemesiyle üretimin birbirinden farklı bölgelerde yapılmasına imkân sağlaması ulaşım ve vergi sorunlarının da maliyet içinde önemli yer tutmaması serbest bölgelerin sayısının gün geçtikçe artmasına sebep olmuştur.

Serbest bölgeler 18. yüzyıldan itibaren Uzak Doğu ülkelerinde görülmeye başlanmıştır. 1704 yılında Gibraltar adası 1819'da Singapur, 1898 yılından sonra Hong Kong Serbest Liman olarak kullanılmıştır. 1900'lü yılların başında Avrupa'da da bazı limanların serbest bölge olarak kullanıldığı görülmektedir.

1929 ekonomik buhranı sebebiyle daralan dünya ticaret hacmini genişletme çabalarında serbest bölge fikri ön plana çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde kurulan Singapur ve Hong Kong serbest limanlarının ardından Panama, İrlanda, Tayvan ve Güney Kore serbest bölgelerinin ticarî başarıları serbest bölge olgusunun, yönetim şekli ne olursa olsun birçok ülke tarafından benimsenmesine yol açmıştır. 1930'da ABD'de serbest bölge kurma çabaları sürerken, Avrupa Kopenhag, Pire, Selanik ve Hamburg serbest bölgelerini faaliyete geçirmiştir.

Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İlişkiler Komisyonu'nca 1967 yılında serbest bölgelerin ülkelerin ihracatlarını arttırmada önemli bir etken olduğu görüşünün kabul edilmesi ile serbest bölgelerin sayısında da artış kaydedilmiştir. ABD, İngiltere, Almanya, Macaristan, Suudi Arabistan, Pakistan, Hindistan, Tayland gibi farklı rejimlere sahip 80 ülkede 450'den fazla serbest bölge kurulmuştur.

Uygulamada, sanayileşmiş ülkelerde serbest liman, geliştirmekte olan ülkelerde serbest limanın yanında üretim bölgeleri kurma fikri itibar görmüştür. Yoğun üretim işlemlerinin gerçekleştirildiği bu bölgelerden elde edilen ürünler ucuz işgücü sayesinde dünya pazarlarında çok daha avantajlı bir duruma gelmişler, bu şekilde serbest bölge fikri daha çekici bir hal almıştır.²

¹T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü

²Alpar, Cem; 1985 "Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgeler", Ankara, s. 18.

Dünyada ilk "İhracata Yönelik Üretim Bölgesi (Export Processing Zone)" adıyla 1966 yılında Tayvan'da kurulmuştur. Aynı yıl bu ülkede iki serbest bölge daha faaliyete geçirilmiştir.

ÜLKEMİZDE SERBEST BÖLGE UYGULAMALARI

Cumhuriyet Öncesi Dönem

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransız Elçisi Jean de la Forét ile Veziriazam İbrahim Paşa arasında yapılan bir anlaşma gereğince,³

- 1- Fransızlar, Osmanlı Hükümeti sınırları içinde her çeşit malı alıp satabilecek, kara ve denizden nakledebilecek,
- 2- Bu ticarî işlerinde Türkler'den daha fazla bir resim ve vergi vermeyecektir.

Kapitülasyonlarla tesbit edilen gümrük resmi ancak mal değerinin % 2'sidir. 1673'den 1838'e kadar ithalat gümrüklerinden ancak ve yine kıymet üzerinden % 3 gibi cüzi bir resim alınmıştır.

Osmanlı toplumu dünya ticaret sistemine ihracata yönelik tarım ve maden ülkesi olarak katılmış ve dış ülkelerden gelen borç ve yabancı sermaye biçimindeki sermaye ihracı da bu iş bölümüne uygun alanlarda yoğunlaşmıştır (bankacılık, demiryolları, liman yapımı, ticaret, madenler vs.).

1856 yılında Tuna nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yerde kurulu Sulina şehrinde bir serbest bölge kurma çalışmalarının yapıldığı bilinmektedir. Bugün Romanya sınırları içinde bulunan bu şehir, 5 Ağustos 1978 tarihinde bir kararname ile serbest liman (Decree on the free port of Sulina) haline getirilmiştir.

Serbest bölge kurulması yönündeki girişimlerden biri de İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 yılında bu amaçla bir komisyon kurması ile başlamıştır. Çekmece Gölü ve Yedikule kıyılarında kurulacak bir bölgenin 300 milyon altın franga mal olacağı ve bu iş için alınacak borcun faizinin dahi karşılanamacağı görüşü ile projeye son verilmiştir.

Cumhuriyet Sonrası Dönem

Türkiye'de ilk serbest bölgenin İstanbul Limanı'nda kurulması gündeme geldiğinde İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nca bir rapor hazırlanarak hükümete sunulmuştur. 22 Haziran 1927 tarihinde T.B.M.M. "Serbest Mıntıkâ Hakkında Kanun"u onaylamıştır.

Bu kanuna göre 27 Kasım 1927 tarihinde Ford Motor Company Incorporated ile İstanbul gümrük sınırları içinde Tophane'de kamyon, otomobil, traktör, uçak donanım ve kısımlarını montaj yoluyla imal etmek üzere serbest bölge kurulması konusunda bir anlaşma imzalamıştır.⁴ Anlaşmadan sonra Şirket kurduğu fabrikada kısa bir süre üretim yapmıştır.

Bu girişimden istenen sonuç elde edilemeyince, 1946'da ikinci bir hamle ya-

³Şengezer, İskender; 1983 "Serbest Bölgeler" İhracatı Geliştirme Merkezi, Ankara, s. 78-80.

⁴Tuncer, Selahattin; 1982 "Türkiye'de Serbest Bölgeler", İKV No: 52, İstanbul, s. 26.

pılmıştır. "Türkiye'den transit olarak geçen Şark halıları ve kilimleri ile her çeşit hayvan postları Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nın izni ile depolanır" şeklinde bir kanun çıkarılmıştır. Bu kanuna dayanarak Denizcilik Bankası bu nevi eşyaları depolamak ve buradan ihraç etmek amacıyla Eminönü'nde bir antrepo açmıştır. Ancak piyasa şartlarının olumsuzluğu bu denemeyi de başarısız kılmıştır.

21 Aralık 1953 tarihinde çıkarılan yeni bir serbest bölge kanunu, kanunun bir maddesinde istenilen tüzüğün hazırlanmasından sonra 3 Ağustos 1956'da "Serbest Bölge Nizamnamesi" adı altında yürürlüğe girmiştir.

Bu kanunla beraber İskenderun'da bir serbest bölge kurulması gündeme gelmiştir. Bölgenin açılması ve işletilmesi görevi T.C.D.D.'na verilmiştir. Limanı işleten kurum, 4600 metrekare bir alanı çevirerek 15 Mayıs 1957'de işletmeye açmıştır. Ancak idarî ve yerleşim şartlarının uygun olmaması ve serbest bölgenin tanıtımı için yeterince çalışma yapılmaması nedeniyle ihraç edilmek üzere stoklanan 2000 ton krom madeninden başka eşya bölgeye girmemiştir. Bölge daha sonra yapılan bir düzenleme ile kaldırılmıştır.⁵

Serbest bölge çalışmaları 1983 yılının ikinci yarısından itibaren oldukça önemli bir hız kazanmış ve bu itibarla 6 Haziran 1985 tarihinde 3218 sayılı "Serbest Bölgeler Kanunu" yürürlüğe girmiştir. Kanunla birlikte sanayi faaliyetlerinin gelişmesi ve çeşitlenmesi ile gerek duyulan ara ve ham madde ithalatının ve yapılacak düzenlemelerle transit mal geçişinin ihracatın kolaylaştırılması, istihdamın artırılması ve ekoniminin canlanması hedeflenmiştir.

Kanunun yürürlüğe giriş tarihinden itibaren Mersin ve Antalya başta olmak üzere bugün sayıları on beşe ulaşan serbest bölgeler hızla faaliyete geçmiştir. Mersin (1987), Antalya (1987), Ege (1990), İstanbul Atatürk Hava Limanı (1990), Trabzon (1992), İstanbul Deri (1995), Doğu Anadolu Erzurum (1995), Mardin (1995), İMKB Uluslararası Menkul kıymetler (1997), İzmir menemen Deri (1998), Rize (1998), Samsun (1998), İstanbul Trakya (Çatalca 1998), Gaziantep (1999), Avrupa (Çorlu 1999).

Bakanlar Kurulu'nun aldığı karar ile yer ve sınırları tespit edilmiş olup henüz faaliyete geçmemiş serbest bölgeler ise; Adana (Yumurtalık), Kayseri, Ipekyolu Vadisi adlarını taşımaktadır. Ayrıca Kocaeli, Bursa, Şanlıurfa ve Denizli'de serbest bölge kurma; projeleri sürmektedir.

Faaliyete geçen serbest bölgelerin ilk ikisi (Mersin ve Antalya) kamu arazisi üzerine altyapı yatırımlarının da Devlet tarafından karşılanması suretiyle işletmeye açılmıştır. Daha sonra açılan Ege (İzmir), İstanbul Atatürk Hava Limanı, Trabzon serbest bölgelerinin arazileri Devlet tarafından temin edilmiş olup yatırımları özel sektör gerçekleştirmiştir. Yakın yıllarda faaliyete geçen İstanbul Deri, Doğu Anadolu (Erzurum), Mardin, İMKB, İzmir Menemen Deri, Rize, Samsun, İstanbul Trakya (Çatalca), Gaziantep, Avrupa (Çorlu) serbest bölgelerinin hem arazileri, hem de alt ve üst yapı yatırımları özel sektör tarafından karşılanmıştır. Arazilerin kamulaştırma çalışmalarının maliyetinin yüksek oluşu nedeniyle açılacak serbest bölgelerin mülk ve altyapı yatırımlarının da özel sektör tarafından karşılanması devlet politikası halini almıştır.

Ülkemizdeki serbest bölgelerden biri de faaliyet alanında dünyada ilk olma özelliğini taşımaktadır. Serbest bölge statüsünde borsa işlemleri yapan ve 24 Şubat 1997 tarihinde faaliyete geçen İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Ulus-

⁵DPT Serbest Bölgeler Başkanlığı Rapor 1, s. 20.

lararası Menkul Kıymetler Serbest Bölgesidir. Farklı ülkelerin ve Türk menkul kıymetlerinin hem ihraç, hem de ikinci el işlemlerini gerçekleştirecek borsa sayesinde İstanbul'un uluslararası bir finans merkezi olması hedeflenmiştir.

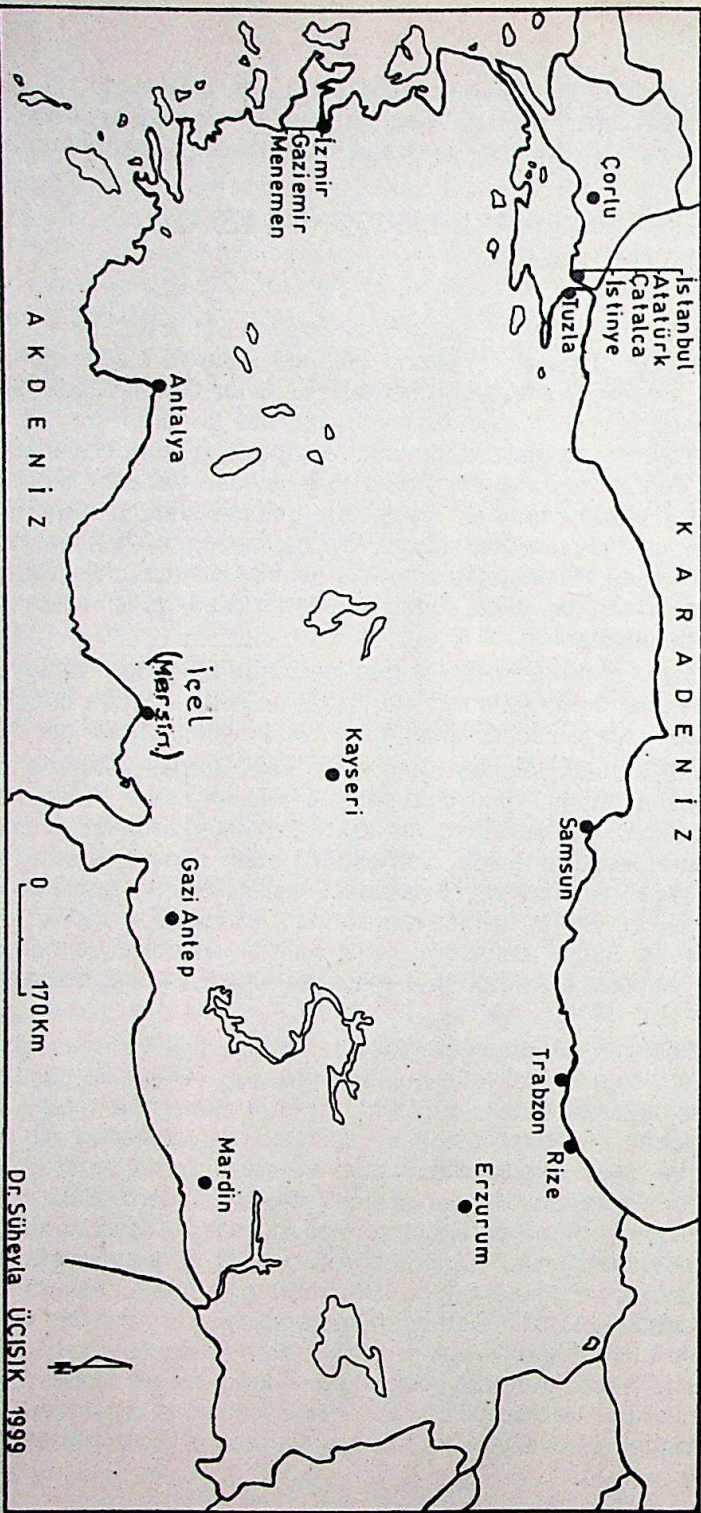
SERBEST BÖLGELERİN KURULUŞ ŞARTLARI VE TANINAN AVANTAJLAR

Serbest bölgelerde faaliyette bulunmak isteyen bütün gerçek ve tüzel kişiler, Türkiye'de faaliyet gösteren firmaların bölgede şubeleri olacak kuruluşlar aracılığı ile Dış Ticaret Müsteşarlığı Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü'ne başvurmak zorundadır. Müracaatın ardından merkez firmanın son üç yıla ait bilançoları incelenerek sermaye durumları ve kâr göstergeleri değerlendirilir. Yerli firmalar için Ticaret veya Sanayi Odası'nda, kayıtları yabancı işletmeler içinde ülkelerinin sicil kurumlarına ait belgelerin temsilciliklerimiz tarafından onaylanması gerekmektedir. Banka, sigorta, kıyı bankacılığı ve finansal kiralama kuruluşları için Hazine Müsteşarlığı'ndan izin alınması mecburidir. Başvuruda bulunan firmaların son üç yılda Türkiye'ye getirdikleri döviz miktarını gösteren belgeler de istenmektedir.

Faaliyeti kabul gören firmalar 30 gün içerisinde bölgede işletmeye açılabilir. Başvuruda bulunan firma yatırımcı ise inşaat projelerini ayrıca onaylatıp ruhsat alırlar, inşaatları bittikten sonra iskân ruhsatıyla birlikte faaliyete geçebilirler.

3218 Sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'na göre, Serbest Bölgeden Türkiye'ye sevk edilen mallar ithalat, Türkiye'de serbest bölgelere sevk edilen mallar ise ihracat sayılmaktadır. Serbest Bölgeler ile diğer ülkeler ve bölgeler arasındaki ticaret, dış ticaret rejimine tabidir. Serbest bölgeden Türkiye'ye sevk edilen mallara ise dış ticaret rejimi uygulanmaktadır. Ateşli silahlar ve bunların mühimmatı parlayıcı, patlayıcı, yanıcı, yanmayan artırıcı, radyoaktif maddeler, tehlikeli ve zehirli atıklar ile Sağlık bakanlığı'nca müsaade edilenler dışındaki bilumum uyuşturucu maddeler dışındaki tüm malların ticareti serbest bölgelerde uygun görülmüştür.

Serbest Bölgeler Kanunu gereğince tanınan teşvik ve avantajlar ise şunlardır: Serbest bölgede faaliyette bulunan firmalar, Türkiye'de geçerli gelir, kurumlar, katma değer ve emlak vergisi dahil olmak üzere bütün vergi, harç ve resimlerden muaftır. Serbest bölgenin faaliyete geçmesinden itibaren 10 yıl süreyle grev ve lokavt uygulanmaz. teşvik ve avantajlardan yerli ve yabancı firmalar eşit olarak yararlanır. Mallar serbest bölgede süresiz kalabilir. Başvuru ve faaliyet süresince her türlü bürokrasi en aza indirilmiştir. İşçi ücretleri üzerinden gelir vergisi ödenmediğinden işçilik maliyetleri % 25-40 arası düşüktür. Bölgede elde edilen kazanç ve gelirler hiç bir izne ve vergiye tabi tutulmadan yurt dışına veya içine transfer edilebilir. Serbest bölgelerin altyapısı gelişmiş ülkedeki benzerleri ile aynı standarttır. Açık ve kapalı alan kiralari benzerlerine göre düşüktür. Diğer ülkelerdeki serbest bölgelerden farklı olarak özellikle ekonominin girdi ihtiyacının ucuz ve düzenli olarak temin edilebilmesi açısından Türkiye serbest bölgelerinden ülkeye yönelik mal satışlarına ve takas ticaretine kısıtlama getirilmemiştir.

Şekil: 1 Türkiye'de Serbest Bölgeler

Tablo 1 : BÖLGELER İTİBARIYLA YILLIK TİCARET HACİMLERİ (000 ABD \$)

BÖLGELER	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	96/97 (%)	1998	97/98 (%)
MİRSİN	152.447.119	117.782.340	272.552.928	420.353.872	-14.641.453	543.148.106	927.740.661	1.400.018.000	1.650.132.000	1.792.600.000	9	1.697.068.000	-5
ANTALYA	1.320.972	34.683.069	7.910.060	14.781.448	30.228.003	62.750.205	88.955.127	175.960.000	141.174.000	-180.592.000	28	168.084.000	-7
ERZİT	0	0	82.200	28.124.162	55.831.538	453.029.793	444.915.374	704.050.000	912.886.000	1.429.659.000	57	1.446.380.000	1
ALIL	0	0	1.383.722	27.947.682	121.788.623	173.741.886	44.117.634	437.918.000	510.433.000	860.212.000	70	1.778.062.000	105
TRABZON	0	0	0	0	4.878.306	13.616.072	0	148.764.000	119.318.000	96.196.000	-19	57.482.000	-40
İSTİTİTİ	0	0	0	0	0	0	0	92.871.000	295.861.000	1.127.785.000	281	2.351.483	109
D ANADILIL	0	0	0	0	0	0	0	0	3.083.000	1.001.000	-68	476.000	-52
MARDIN	0	0	0	0	0	0	0	0	1.133.000	13.808.000	864	13.698.000	-1
MİNEMİN	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	178.578.000	
SAMSUN	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1.958.000	
RIZI	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1.726.000	
İST. TRAKYA	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	19.769.000	
TOPLAM	153.768.091	152.465.409	282.089.910	491.207.164	627.568.013	1.020.909.693	1.958.752	2.959.629.000	3.634.221.000	5.507.874.000	52	7.717.764.000	40

Kaynak : www.foreign trade.gov.tr.

BAZI SERBEST BÖLGELERİMİZİN FAALİYETLERİ

Türkiye'de serbest Avrupa Birliği, Türkî Cumhuriyetler ve Ortadoğu ülkelerinin oluşturduğu geniş pazar imkânlarına en kolay ulaşabilecek noktalarda toplanmışlardır (Şekil: 1). Akdeniz, Karadeniz ve Ege Bölgelerinde gelişmiş tesislerin bulunduğu uluslararası liman, havaalanı ve elverişli karayolu ulaşımının olduğu noktalar serbest bölgelerin kuruluş yeri seçiminde öne çıkan unsurlardır.

Serbest bölgelerimizin bulunduğu yerler hedef alınan pazarlara, ülkemizin en iç kesimlerinde üretilen malları dahi en kısa, kolay ve ucuz şekilde ulaştırabilecek mevkilerdir. Bu hususu birkaç örnekle şöyle açıklayabiliriz:

Samsun Serbest Bölgesi, Samsun Limanı'nın içerisinde 73 m²'lik bir alana kurulmuştur. Bu konumu ile Samsun-Çarşamba Havaalanı'na 24 km. mesafede olup karayolu ile de ülkenin her yanına bağlantılıdır.

Bölge, konumlu itibarıyla Rusya'nın Novorasisk (217 mil), Taupse (203 mil), Ukrayna'nın Simferepol (252 mil), Odessa (403 mil), Gürcistan'ın Batum (233 mil), Sochi (201 mil) ve Romanya'nın Köstence (380 mil) limanlarına en kolay ulaşılabilir durumdadır. Bunun yanında karayolu ile Tokat, Çorum, Ankara ve Amasya gibi ihraç potansiyeli yüksek illerimizle bağlantılıdır. Samsun Serbest Bölgesi BDT ülkelerine, Türkî Cumhuriyetlere ve İran'a transit taşımacılık yapabilmesinin yanında, Rusya ve Ukrayna'ya yapılan düzenli Ro-Ro seferleri ile Avrupa içlerinden Ren-Main ve Tuna kanalları ile gelen malların Ortadoğu'ya taşınmasında birinci derecede önem arz etmektedir.

Bölgede tekstil, gıda, kimyevî madde, makine tamir ve montaj, halı, mobilya, ayakkabı, bankacılık, sigortacılık konularında da faaliyet bulunmaktadır.

Diğer bir örneğimiz İstanbul Trakya Serbest Bölgesi'dir. Çatalca'da 387.500 m²'lik bir alanda kurulan bölge TEM otoyoluna 3 km., E-5 karayoluna 12 km mesafede olup Atatürk Havalimanı ve Ambarlı Kumport Limanı'na da kolay ulaşım imkânına sahiptir. Bölgede üretim, montaj, depolama, ticaret, bankacılık ve sigortacılık konusunda faaliyet gösterilmesi hedeflenmiştir.

Ülkemizde bulunan serbest bölgeler tekstil, gıda işleme, makine tamir montaj, kimyevî madde, ambalajlama, bilgisayar, elektronik ve optik aletler, paketleme, ayakkabı, halı, mobilya, ithalat, ihracat, reexport, transit ticaret, takas, bankacılık, sigortacılık, müşavirlik gibi çok geniş bir yelpazede faaliyet göstermektedir. İstanbul Deri ve İzmir Menemen deri Serbest Bölgesi ise sektörel serbest bölgelerdir.

İstanbul Deri Serbest Bölgesi 1995 yılının Nisan ayında Tuzla'da özel sektöre ait 90.950 m²'lik bir arazide işletmeye açılmıştır. İlk başladığı yıl 92.871.000 US Dolar'lık ticaret hacmi varken bu rakam 1998'de 2.354.483 US Dolar olmuştur (Tablo 1).

İkinci sektörel serbest bölgemiz olan İzmir Menemen Deri Serbest Bölgesi ise Mart 1998'de faaliyete başlamış olup aynı yıl 178.578.000 US Dolarlık ticaret gerçekleştirmiştir (Tablo 1).

SERBEST BÖLGELER İTİBARIYLA YILLIK TİCARET HACİMLERİ

Serbest Bölgeler itibariyle yıllık ticaret hacimlerini ele alındığı tabloya bakıldığında 1998 yılına kadar istikrarlı olmasa da değerlerde sürekli artış olduğu gözlemlenmektedir (Tablo 1). Anılan yılda serbest bölgelerimizin toplam ticaret hacmi 7.717.764.000 US Dolar olmuştur. Ege Serbest Bölgesi dışındaki tüm bölgelerin özellikle açıldıkları yılın ertesinde büyük bir sıçrama yaparak bir öncekine nazaran oldukça yüksek rakamlara ulaştığı kaydedilmiştir. Örneğin 1987 yılında açılan Antalya Serbest Bölgesi aynı yıl 1.320.972 US Dolarlık ticaret hacmine sahipken izleyen sene bu rakam 34.683.069'a ulaşmıştır.

Faaliyette bulunan serbest bölgelerde 1997 yılında bir önceki yıla oranla % 52'lik bir artışla 5.507.874.000 US Dolarlık ticaret hacmi gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 1997'de 72 milyar US Dolar olan Türkiye'nin toplam ticaret hacminin % 7.6'sı serbest bölgelerimizden karşılanmıştır.

1997 ve 1998 yıllarının ticaret hacmi verileri karşılaştırıldığında önceki yıllara oranla son yılda faaliyette olan sekiz bölgeden beşinin gelirlerinde gerileme olduğu görülmektedir. Toplam 7.714.764.000 US Dolarlık ticaret gerçekleştirilirken bir önceki yıla oranı % 40 olmuştur. En fazla düşme Trabzon Serbest Bölgesi'nde meydana gelmiştir. Ancak İstanbul Atatürk Havalimanı (% 109) ve İstanbul deri serbest Bölgesi (%109) oranında artış kaydeden bölgelerdir. İzmir menemen Deri Serbest Bölgesi ise 1998 yılı içerisinde açılmış olmasına rağmen 178.578.000 US Dolarlık gelirle daha önceki yıllarda faaliyete geçen bölgelerden fazla gelir elde etmemiştir.

1998 yılında serbest bölgelerimizde gerçekleştirilen ticaretin ülkelere göre dağılımı ise şu şekilde gerçekleşmiştir (Tablo 2). Anılan yılın ilk dokuz ayında toplam 5.560.567.000 US Dolar ticaret yapılmıştır. Bu rakamın 2.669.745.000 US Doları serbest bölgeye gelen, 2.890.822.000 US Doları ise serbest bölgeden çıkan malların tutarındır. Ülkeler bazında incelediğimizde ise OECD ülkeleriyle yapılan ticaret toplamının % 34.1'ini teşkil etmektedir ki bu miktarın % 23.7'si yalnız Avrupa Birliği ülkeleri oluşturmaktadır. Ancak burada dikkati çeken husus, bu ülkelere gelen malların yani ithalat miktarının yüksekliğidir.

Türkî Cumhuriyetler ve İslâm ülkeleri ile olan ticaret hacminde ise ihracatın ön planda olduğu görülür. Bununla beraber bu iki grup ülkenin genel toplamdaki payları % 9.3 olup oldukça geriden gelmektedir. Oysa ülkemizin ihracatta özellikle hedef aldığı ülkeler bu gruptadır:

Son dönemde dünya genelinde, dolayısıyla ülkemizde yaşanan ekonomik krizden serbest bölgelerinde etkilendiğini görmekteyiz. 1998-1999 yıllarının ilk üç ayını içeren verilere baktığımızda şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır (Tablo 3)

1998 yılının ilk üç ayında 1.501.138 \$'lık ticaret hacmi gerçekleşirken, bu rakam 1999 yılının aynı döneminde sadece % 1 oranında artarak 1.514.076 \$ olmuştur. Bununla beraber bir önceki yıl faaliyette olan dokuz bölgeden beşi eksi değerde kalmıştır. Trabzon Serbest Bölgesi önceki dönemde 14.153 \$ ticarete sahipken, izleyen dönemde % 53 gerileyerek 6.683 \$'da kalmıştır. Doğu Anadolu Serbest Bölgesi (Erzurum) ilk dönemde 93 \$'lık ticaret yapmışken, 1999 yılının ilk üç ayında o miktarı dahi koruyamamıştır. Bu verilere göre yal-

**Tablo 2: SERBEST BÖLGELERDE GERÇEKLEŞTİRİLEN
TİCARETİN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI
(1998/I-IX) (ABD \$)**

ÜLKELER	Serbest Bölgeye Gelen	Serbest Bölgeden Çıkan	Toplam	%
I. OECD ÜLKELERİ	1.575.213.000	319.351.000	1.894.564.000	34,1
C. AB Ülkeleri	1.060.555.000	257.834.000	1.318.389.000	23,7
D. Diğer OECD Ülkeleri	514.658.000	61.517.000	576.175.000	10,4
II. DİĞER AVRUPA ÜLKELERİ	8.752.000	18.150.000	26.902.000	0,5
III. TÜRKİ CUMHURİYETLER	90.986.000	120.985.000	211.971.000	3,8
IV. ESKİ SSCB	48.964.000	79.982.000	128.946.000	2,3
V. İSLAM ÜLKELERİ	91.395.000	111.019.000	202.414.000	3,6
VI. DİĞERLERİ	221.411.000	83.557.000	304.968.000	5,5
VII. TÜRKİYE	633.023.000	2.157.778.000	2.790.801.000	50,2
TOPLAM	2.669.745.000	2.890.822.000	5.560.567.000	100,0

Kaynak: www.foreigntrade.gov.tr.

**Tablo 3: BÖLGELER İTİBARIYLA YILLIK TİCARET HACİMLERİ
(.000 ABD \$)**

BÖLGELER	1997	1998	% 98/97	1998-III	1999-III	% 99/98
MERSİN	1.792.600	1.697.068	-5	396.520	349.736	-12
ANTALYA	180.592	168.084	-7	30.919	33.457	8
EGE	1.429.659	1.446.380	1	334.802	213.852	-36
İST-İHL	866.232	1.778.062	105	294.740	408.067	38
TRABZON	96.196	57.482	-40	14.173	6.663	-53
İST-DERİ	1.127.785	2.354.483	109	426.032	455.053	7
D ANADOLU	1.001	476	-52	93		-100
MARDİN	13.808	13.698	-1	3.799	691	-82
MENEMEN		178.578		11.149	32.926	195
SAMSUN		1.958			621	
RİZE		1.726			1.456	
İST.TRAKYA		19.769			11.554	
TOPLAM	5.507.874	7.717.764	40	1.501.138	1.514.076	1

nızca İzmir Menemen Deri Serbest Bölgesi iki dönem içinde 11.149 \$'dan 32.936 \$'a ulaşarak % 195'lik bir artış kaydetmiştir.

Bu yılın ilk üç ayında daha önceki dönemde işletmeye açılmamış olan samsun, Rize ve İstanbul Trakya (Çatalca) serbest Bölgelerinde beklenenden daha az ticaret gerçekleşmiştir.

Ancak ekonomik krizin geçici olduğu düşünülürse serbest bölgelerin, ülkemizin iktisadî geleceği açısından ne kadar önemli olduğu ve sayılarının artarak geliştirilmelerinin gerektiği ortaya çıkar. Çünkü bu bölgelere tanınan avantaj ve teşvikler yabancı ve yerli sermayenin korkusuzca gelmesine yol açar.

Kaynak: www.foreigntrade.gov.tr.

SONUÇ:

Türkiye'de serbest bölge uygulamaları yakın yıllarda yürürlüğe konmuş olmasına rağmen kaydettiği mesafe bir hayli fazladır. Avrupa kıtasında 20. yy.'ın başında serbest bölgeler işletmeye açıldığı halde bugün ulaşılan rakam on birdir. Oysa ülkemizde serbest bölgeler kanunu 1985 yılında kabul edilmiş ve geçen zaman zarfında sayıları on beşe ulaşmıştır. Ayrıca hazırlık aşamaları tamamlanmış, açılmayı bekleyen ve proje safhasında bir çok aday bölge mevcuttur.

Ülkemizi kendi içinde ele aldığımızda, dış ticarete devam eden serbest bölgelerin payı iyi gibi görünse de dünya ölçeğinde oldukça geride kalmaktadır. Örneğin Singapur'un serbest bölgelerinden elde ettiği yaklaşık ciro 110 milyar dolarken, Türkiye 7.7 milyar dolarda kalmıştır (1998). Bunda en büyük etken serbest bölgelerin amaçlarının ve işlevlerinin tam olarak an-

laşılammaması görölmektedir. Bugün bazı serbest bölgelerimiz girişimcilerin ilgisinden yoksun firmaların depoları olmaktan ileri gidememiş yerler olarak göze çarpmaktadır. Çünkü kuruluş hedeflerinin başında yer alan "İhracata yönelik faaliyet gösteren seçilmiş sanayi ve ticaret alanı" olma özellikleri ulaşım ağı, gelişmiş insan ve maliyeti düşürücü etkisi serbest bölgelerin buldukları yerin ekonomisini canlandırmada yeterli olacağı kanısı uyandırmıştır ki bu doğru değildir. İstatistiklere bakıldığında Mersin, Ege, Atatürk Hava Limanı ve İstanbul Deri Serbest Bölgeleri sürekli artış trendindedir. Kuruluş yerlerinin doğru seçilmiş olması bunun başlıca nedenidir.

Türkiye'de yaklaşık 15.000 kişinin çalıştığı gerek dış ticaret, gerekse istihdam hacmi bakımından ülke ekonomisine katkıları aşikâr olan serbest bölgelerin ticarî potansiyeli yüksek kavşak noktalarında kurulması katkı artışını da beraberinde geritecektir. 1999 yılı Mart ayı itibarı ile ülkemizdeki serbest bölgelerde 1895 yerli ve 366 yabancı olmak üzere 2261 firma faaliyet göstermektedir. Bu rakamlar da gösteriyor ki, yabancı sermayenin gelişini cazip hale getirmeyi hedefleyen serbest bölgeler henüz tam olarak amaçlarına ulaşmamışlardır.

Serbest bölgelerin geçen yıllarla birlikte mülkiyet yapılarında da değişmeler olmuştur. Halen arazi üzerinde devlet destekli kurulan bölgeler görünümü değişmekte hem arazisi, hem üst yapıları tamamen özel sektöre ait serbest bölgeler haline gelmektedir. Ege Serbest Bölgesi (ESBAŞ), İstanbul Trakya Serbest Bölgesi (İSBAŞ) ve Samsun Serbest Bölgeleri (SASBAŞ) özel girişimciler tarafından kurulan ve işletilen serbest bölgelerimizdir.

1987 yılında sayıları iki olan ve 155 milyon dolar civarında ticaret hacmi olan serbest bölgelerin 2000 yılında 12 milyar USD dolayında ticaret hacmine yükseleceği hedeflenmektedir.

Avrupa'nın yanısıra Orta Doğu ve Asya pazarlarına yakınlığı sebebi ile bu hedefe kolaylıkla ulaşılacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar:

- 1- ALPAR, Cem; 1985 "Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgeler", Ankara.
- 2- Devlet Planlama Teşkilatı Serbest Bölgeler Başkanlığı; Rapor 1
- 3- ŞENGEZER, İskender; 1983, "Serbest Bölgeler", İhracatı Geliştirme Merkezi, Ankara.
- 4- T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü
- 5- TUNCER, Selahattin; 1982, "Türkiye'de Serbest Bölgeler", İKV, No: 52, İstanbul.